

УДК 316. 334.23

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ РИНКОВО-ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ СФЕРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ НЕОІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПОЛЯ

Є. В. Сірий

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033,
sociol@mail.ru*

Розглянуто комплексне питання стосовно можливості застосування засад неоінституціонального підходу як метаметодологічного засобу у вивченні аспектів розвитку ринково-підприємницької системи як трансформаційного компоненту сучасного українського соціума.

Ключові слова: суспільні трансформації, неоінституціоналізм, теоретичні засади, ринково-підприємницька система, інститути, економічні реформи.

Досвід та приклад світової економічної системи свідчить про те, що структурні зміни в економічній системі є одними із ключових, важливими й водночас найскладнішими стратегічними завданнями розвитку суспільства. Не видається вже новим те, що найважливішим чинником повноцінного економічного зростання є розвиток підприємництва (особливо малого і середнього його сегментів) як основи економічного процвітання або, м'яко кажучи, поступального розвитку будь-якої країни. Саме воно набуває зростаючого значення, як найважливіший перспективний напрям, що свідчить про реалізацію принципу економічної і соціальної свободи на всіх суспільних рівнях. Однак, як з'ясувалося, не завжди, або точніше не всюди підприємництву легко простеляється шлях. Трансформаційний досвід пострадянських країн, зокрема України, показав, що воно знаходиться у становищі вкрай нестійкої рівноваги, яка характеризується високою мірою невизначеності з погляду найближчих перспектив його розвитку. І, незважаючи на деякі позитивні зміни, розвитку підприємництва (точніше малому та середньому його секторам) заважають багато проблем, від виявлення, обґрунтування і вирішення яких залежить як і його майбутнє, так і майбутнє українського суспільства.

Особливої гостроти ця проблема набуває стосовно трансформації соціально-економічних відносин. Зауважимо, що трансформаційні процеси не задаються у векторності з кращими європейськими взірцями у порівнянні з іншими країнами постсоціалістичного та пострадянського табору. Тому ця проблема не може бути зве-

дена лише до “запуску двигунів” ринкового господарства, у що вірили два десятки років тому, сподіваючись на ефективність саморегулюючих ринкових механізмів.

Сам різномасштабний та проблемний процес трансформації планової господарської системи викликав інтерес до пошуку альтернативних пояснювальних та дослідницьких підходів. І світовий досвід реформування, зокрема реформування постсоціалістичних економік, підтверджує стратегічну важливість саме інституціонального аспекту трансформації, його першочерговість стосовно економічної політики. З процесом виникнення та динамічного розвитку нових інституціональних структур, що визначають еволюцію системи економічних відносин у сучасному суспільстві, формується економічна система нового типу. Жодна ринкова економіка неможлива без відповідних інституцій [1]. Так, зруйнувавши у стислі терміни старі інститути, що забезпечували певну виробничу, фінансову, соціальну стабільність у суспільстві, реформатори країн постсоціалістичного табору так і не змогли швидко створити основу ринково-підприємницької системи, яка гарантувала б сталість системи на макро- та мікрорівні, тобто нові інститути і їх функціональну ефективність, котрих раніше не існувало. А неспрацьовування бажаних змін, ринкових реформ на початкових етапах економічних перетворень в Україні можна пояснити неврахуванням саме інституціональних складових та їх функціонального потенціалу економічного розвитку. Тому стало очевидним, що досвід реформування постсоціалістичних економік підтверджує стратегічну важливість саме інституціонального аспекту трансформації, його першочерговість в аспекті соціоекономічної політики та розвитку. Тому цілком обґрунтованим дедалі постає значна активізація вивчення та теоретичного осмислення проблем становлення нової ринково-економічної системи через вивчення причин відсутності належного ринково-підприємницького інституціонального середовища, формування і становлення нових соціальних інститутів, трансформації колишніх та їх деінституціоналізації.

Проблеми підприємництва з використанням методології інституціональної теорії у вітчизняній соціологічній (економіко-соціологічній) дисциплінарності ґрунтовно не розглядалися. І треба сказати, що на сьогоднішній день не проводяться комплексні дослідження інституціонального середовища підприємництва, та його впливу на поведінку суб'єктів підприємництва, окрім деяких фрагментальних предметних досліджень. Усе це зумовлює посилення уваги до порівняно нового напрямку, теорії, що торкається усіх фундаментальних суспільних дисциплін (економічна теорія, соціологія, політологія, управління) – *інституціонального підходу*, зокрема його кульмінаційного “рівня” – *неоінституціоналізму*, що включає концепцію інститутів та інституціональної динаміки і претендує на пояснення найзагальніших закономірностей розвитку будь-якого суспільства [2]. І перед нами стоїть **проблемне завдання наукового характеру** – конструювання валідизованої методики дослідження цієї проблематики у контексті дослідження трансформаційних процесів ринково-підприємницької системи із застосуванням неоінституціональних дослідницьких позицій, з подальшою оцінкою їх можливостей.

Інституціональне середовище так званих транзитивних країн, його динаміка в останні два десятки років стали предметом багатьох зарубіжних та сумісних вітчизняних досліджень перехідних економічних систем, для вивчення яких класичні традиційні

підходи виявилися не такими ефективними. Кожний підхід до вивчення соціальних процесів виявляв і виявляє свою доцільність на певних рівнях. У методології більшості таких досліджень власне й актуалізувалася неінституціональна парадигма [2] – предмет нашого дослідження.

Проблематика розвитку та застосування інституціонального/ неінституціонального підходу зараз достатньо поширена. Серед сучасних дослідників у широкому різноманітті теоретико-методологічних сегментів варто відзначити багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників: А. Аузана, О. Вільямсона, В. Гейця, Є. Головаху, А. Гриценко, О. Іващенко, Ц. Кирдіну, О. Куценко, Р. Коуза, Я. Кузьмінову, П. Ліхтенштейна, С. Макеева, М. Олсона, А. Олейніка, В. Радаєва, В. Тамбовцева, В. Тарасевича, Дж. Ходжсона, О. Фавро, Ю. Чернецького та ін. Так місце нового інституціоналізму в економічній соціології та значення нової інституціональної економіки, зокрема аналізує О. Іващенко. Вивченню ролі інституціоналізму та його новітнім форматам у розвитку соціологічної теорії задає Ю. Чернецький, котрий також визнає пріоритетність розвитку нового інституціоналізму в економічній теорії [3]. С.Макеевим розглядалася класична соціологічна спадщина у контексті розуміння соціальних інститутів та підходи до інститутів у неінституціоналізмі [4].

Неінституціоналізм як особлива економічна теорія отримав визнання у 80–90-х роках минулого сторіччя. Серед найбільш відомих авторів доктрини інституціоналізму – Дж. Гелбрейт, Р. Коуз, Д. Норт, Р.Фогель та ін. Його основною метою було пояснення суспільних правил і соціальних інститутів у часі. Загальною характеристикою, що об'єднує всі існуючі різновиди неінституціоналізму в певну цілісність, є те, що вони вважають інститути центральним компонентом, зокрема економічного життя. Тому, відповідно аналіз економічного життя, за логікою, доцільно починати не з індивідів, а з інститутів. Більше того, новий інституціоналізм наголошує на вирішальній ролі інститутів щодо детермінації поведінки індивідів, і що, власне, інститути зумовлюють переважно сталість, зокрема економічної поведінки акторів. Так, Д. Норт у структурі інститутів наголошує на трьох головних складових: *формальних правилах* (конституції, закони, нормативно-правові акти, офіційно закріплені норми права); *неформальних обмеженнях* (традиції, звичаї, договори, угоди, добровільно взяті на себе норми поведінки тощо); *механізмах контролю або примусу*, що забезпечують дотримання правил (суди, органи охорони правопорядку, інші силові структури) [5].

Неінституціоналізм поставив на порядок денний питання про необхідність вивчення усієї різноманітності формальних та неформальних інституційних форм економічного життя, що дало змогу суттєво розширити параметри дослідження різних підсистем (економічна, політична тощо). Насамперед акцентовано увагу на *інституційній структурі* – певного впорядкованого набору інститутів, що створюють матриці економічної поведінки, визначають обмеження для господарюючих суб'єктів, які формуються у межах тієї або іншої системи координації господарської діяльності [6; с. 25]. Вона може бути *ефективною* та *змінюватися*, забезпечуючи або економічне зростання, визначати, як суспільства розвиваються у часі, і, таким чином, бути ключем до розуміння історичних змін. І це ключовий момент у дослідницьких прерогативах. Крім того, тут передбачається існування індивідуальної для кожного суспільства (а значить, і

для системи державного управління) інституціональної матриці або інституціонального дизайну для кожної країни, а саме – переплетення взаємопов'язаних формальних правил і неформальних обмежень, формуючи ту або іншу модель економічного (а рівно і політичного) розвитку тієї або іншої країни.

Розглядаючи методологічні засади цього теоретико-методологічного напрямку виникає питання щодо “полярності” предмета розгляду соціального інституту: в класичному розумінні “об`єкта” чи “суб`єкта” дії. І можна стверджувати, що тут існує цілком визначена позиція з арсеналу інституціоналістів, позиційована як одна з теоретичних засад, що інститути є чимось зовнішнім, певною реальністю по відношенню до економіки. У цьому питанні не склалося повної ясності про позиції авторів з цього приводу. Але з одного боку, економічні інститути є об`єктом розгляду. З іншого – інститути або інституціональне середовище розглядаються як щось зовнішнє по відношенню до економіки як такої. Отже, сама економіка розглядається як певний інституціональний комплекс, що властиве інституціональній економіці. При такому підході, коли інститути розглядаються не як чинники, але як власне зміст соціальних відносин, виникає завдання їх виявлення, а також вивчення закономірностей функціонування.

Однак, не лише інституції впливають на акторів, а й навпаки – функціонування правил-обмежень залежить від дійових осіб відповідних інституцій – економічних владних чи політичних акторів. Тому варто говорити не про вплив інституцій на політичних акторів, а про їхній взаємовплив. Відповідно до такого роду впливів, самі інституції зміцнюються, модифікуються і розвиваються або ж деградують. Вони творяться, руйнуються і трансформуються повсякчас, а їхня усталеність – відносна. Відтак, відносною стає і межа між інституціями і процесами, а також між неформальними інституціями та культурою. Крім того, у цьому методологічному руслі не обмежуються простим описом інститутів, а намагаються виявити “незалежні змінні величини”, що визначають, зокрема, стимули до підприємництва, прояв та закріплення відповідної поведінки. Зокрема велику увагу приділено дослідженню відповідних неформальних інститутів, результатів їх діяльності, а також зроблено спроби доповнити аналіз підприємництва поведінковим підходом.

Отже, проблеми взаємовпливу інституцій та акторів, а також причин та механізмів руйнування старих, виникнення та закріплення нових інституцій, що виходять на ширшу проблему керування і спонтанних суспільних змін, є об`єктом особливої уваги неінституціоналізму. Тому, методологічною особливістю такого підходу (застосування концепції) є те, що людина виступає як соціальний актор – носій інтересів і мети, здатний вдаватися до раціональних дій задля їх здійснення [7]. Його головною відмінністю можна вважати наголос на практичній поведінці, а не на правилах-обмеженнях. Новий інституціоналізм презентується як концептуальна схема, що пояснює “здійснення-вибору-в-рамках-обмежень”, поєднуючи економічні та соціологічні (а також політологічні) підходи [5]. Цей варіант неінституціоналізму в економічному аналізі привертає увагу до норм і обмеженої раціональності, а в соціологічному – до цілеспрямованої поведінки і раціонального вибору.

Цей напрямок сприяв залученню до аналізу не лише найбільш суттєвих інститутів – держави, уряду, парламенту, але й інститутів “другого порядку” інститут приватизації,

конкуренції, оподаткування тощо, та неформальних інститутів, зокрема корупції. Тому, можна вважати, що у неоінституціоналізмі відбулося ускладнення самого підходу, коли шляхом синтезу були критично й одночасно творчо залучені і засади біхевіоралізму, теорії раціонального вибору, а також низки інших попередніх теоретичних концепцій.

Теорії неоінституціоналізму, як виявляється, здатні допомогти у розв'язанні критичних питань ринково-підприємницької трансформації завдяки переорієнтації уваги з пошуків ідеального інституційного дизайну на вивчення шляхів перетворення формальних інституцій у реальні. Адже саме процес реальної інституціоналізації, а не формальне створення офіційних інституцій, є, з точки зору неоінституціоналізму, основою зокрема економічного розвитку, стабільності. Для інституційної стабілізації потребується лише час та легітиміація.

Розкриваючи суть неоінституціонального підходу і його можливостей у дослідженні економічних процесів і зокрема розвитку ринково-підприємницької системи, соціально-економічних реформ можна стверджувати, що розгляд та використання нового інституціонального підходу дає відповідні продуктивні можливості. Порівняно з традиційним інституціональним підходом, котрий, у контексті нашого предметного поля дозволяє, зокрема: дослідити та порівняти у динаміці структури інституціонального середовища; дослідити та оцінити соціальну ефективність підприємництва у різних його аспектах прояву; дати належну оцінку інституціональної структури (матриці) у порівняльній перспективі з іншими транзитивними країнами – новий інституціональний підхід розширює можливості в іншому. Зокрема створюються можливості об'єктивно оцінити ідеологію, стратегію і практику українських реформ, та проаналізувати і визначити коло суб'єктів, які спроможні забезпечити зміцнення та розвиток української державності, громадянського суспільства та цивілізованого ринку; поставити питання про відповідність реформ, які запроваджуються, тим цінностям, економіко-правовим та організаційним засадам, які ми розуміємо як інституціональну базу та інфраструктуру зазначених реформ. Тому, новий інституціональний підхід доцільно трактувати як методологію наукового пізнання та практичної діяльності, котра розглядає механізми взаємодії та зв'язки суб'єктів суспільних відносин, оцінює їх поведінку у виконанні норм (формальних і неформальних) і дає оцінку ефективності структур (інститутів).

Положення, що складає суть нового інституціонального підходу як нової наукової методології, як видається, уможливило розуміння соціальної реальності на сучасному, поглибленому “механізмному” рівні. А в контексті вивчення трансформаційних процесів видається потенціал в оцінно-порівняльному аспекті. І в тому і в іншому випадку головним завданням справжніх економічних реформ, у логічному ланцюзі економічного процесу як природного, виступає побудова прогресивної конфігурації оновлених інституціональних форм, з відповідною їх функціональним потенціалом та продуктивністю.

Так, сенс створення інституційних структур пояснюється потребою в наявності інституційної надійності, яка необхідна для зниження невизначеності при здійсненні складних ділових взаємин і взаємозв'язків, зокрема обмінних зв'язків. Проте упевненість у їх продуктивності та соціальній ефективності повинна забезпечуватися державою, яка специфікує гарантії, права власності, дотримання виконання договорів, норм і

правил [8]. Потрібно врахувати при цьому безліч чинників, узгодження параметрів їх конструкту з такими елементами суспільного буття, як: економічна свобода, можливості, демократія, та інші елементи-цінності лібералізму (розумного лібералізму), котрі формують і відображають природність і еволюційність появи і розвитку ринково-підприємницького предиката.

У сучасних умовах трансформація економічної системи на будь-якому рівні є результатом інституціональних змін, значущу роль в яких відіграє державне регулювання – використання правового регулювання та юридичного інструментарію для дії на економічну поведінку людей. І наявність ринкових інститутів не призводить автоматично до формування ефективної інституціональної структури; для цього необхідні стимули їх належного функціонування. Однак, динаміка розвитку будь-якого суспільства забезпечується насамперед не стільки навіть руйнуванням тих або інших застарілих форм, скільки позитивним розгортанням властивого йому соціального змісту, максимальним розвитком елементів, притаманних його природі. Інститути часто-густо є неефективними не тому, що в їх природі є непоправні дефекти, а тому, що у них немає стимулів ставати “ефективними”. Вирішення ж проблеми стимулювання полягає у створенні механізму, що встановлює чітку пряму залежність між дією у потрібному напрямку і заохоченням цієї дії. При цьому можна говорити про створення стимулюючого середовища.

Екстраполюючи вищевикладені теоретико-методологічні положення у русло реальності, є сенс практично довести, що неінституціональний підхід є цілком відповідним методом для такої оцінки, і його використання представляється плідним для дослідження ринково-підприємницького предикату. Так, фундаментальні та інші різнорівневі і різногалузеві дослідження становлення та розвитку ринково-підприємницької системи в Україні говорять про те, що економічні реформи, які проходили під лозунгами створення вільного ринку, так і не стимулювали швидкого мимовільного створення ефективної ринково-підприємницької системи. Головною причиною цього стала не тільки недостатність (неефективність) або відсутність інститутів, що робили ринкове господарство можливим і становили його суть. Аналіз стану підприємництва за роки незалежності (викладений у Національній доповіді з регуляторної політики та розвитку підприємництва) свідчить, що в його внутрішньому середовищі домінують чинники, що відтворюють сталі негативні процеси: розлад і порушення порядку системи та неможливість саморозвитку [9]. Хоча в перші роки відновлення незалежності України були закладені основи інституційного середовища ринкових перетворень: інститут права, інститут приватної власності, інститут конкуренції, однак, сучасна історія становлення в Україні інституту приватної власності та ринкових відносин показує, що формування системи підприємництва слабо корелюється із закономірностями світової історії підприємництва.

Незадовільний стан вітчизняного малого підприємництва пояснюється насамперед відсутністю концепції його розвитку, ігноруванням взаємозв'язків між критеріями малого підприємництва, цілями і методами його підтримки. У чому це проявляється? Прикладів назвати можна безліч. Однак зосередимо увагу на окремих ключових моментах.

Неоінституціональний підхід вимагає вивчення всієї різноманітності формальних та неформальних інституційних форм економічного життя, що дає змогу суттєво розширити параметри дослідження різних підсистем. Особливості інституційних змін в Україні тісно пов'язані з минулим історичним і культурним розвитком, і багато в чому визначаються історичним досвідом формування інституційної і соціально-класової структури суспільства, а також базисного типу особи в рамках “радянського соціуму” [див.10]. Так, нищівного удару по ментальності українців завдало перебування у складі СРСР, де насильницьки викоринювали економічну свідомість та економічне мислення в українців, ліквідовували приватну власність і навіть дух підприємництва. Зараз політичне управління і далі здійснюється, тією чи іншою мірою, авторитарними методами, що підтримувалося і ще підтримується значною частиною населення.

Тотальність державної форми власності і партійно-бюрократичних структур впливу було і є чинником та результатом домінування в суспільстві радянського типу єдиного реального соціального класу – “номенклатури”. Цьому соціальному утворенню були властиві всі ознаки класу як реальної соціальної сили, що володіє специфічними ресурсами, здатністю раціонально діяти та суттєво впливати на суспільство. Причому класу номенклатури не було реальної альтернативи, оскільки він домінував в, умовно кажучи, тотальній соціальній масі [11]. Крім того, окремі колишні соціальні інститути внаслідок “соціальної мімікрії” зберегли свій вплив і продовжують функціонувати за нових соціальних умов. Тому, у нових державних структурах колишня номенклатура практично не зазнала матеріальних, соціально-статусних і моральних збитків. Завдяки цьому в соціальній структурі пострадянського суспільства збереглися численні статусні й рольові позиції для соціальних акторів, які обіймали аналогічні позиції в минулому. Насправді спостерігається його своєрідне переродження, образно кажучи – “реінкарнація” [10].

З іншого боку, характеристика України як традиційного суспільства включає тези про превалювання колективістських цінностей, пов'язаних з домінуванням патерналістських і подібних ним відносин, про псевдоприсутність, і водночас згортання реальних економічних і політичних свобод, а також визнання недостатності рівня добровільних і спонтанно встановлюваних зв'язків між людьми. Це, зокрема, і прямо, і посередковано підтверджує і доповнює положення відомого шведського економіста Г. Мюрдаля у дослідженні бідності народів [12], що всі біди слаборозвинених країн зумовлені, головним чином, пануванням архаїчних, застарілих інститутів і світоглядів, які прогнозують усю систему соціального, економічного і духовного життя. У психології населення переважає покірність перед владою, низька здатність населення до колективних дій. Все це паралізує техніко-економічну модернізацію, знижує її результативність.

Розглянемо тепер дію формальних інститутів підприємництва (або інститутів першого порядку). Так, цілком не зазнала змін регуляторно-контролююча функція державної системи відносно підприємництва; вона як і раніше спирається на не толерантні прорадянські форми відносин. Тут мається на увазі і: намагання посилювати суспільний контроль над бізнесом, визнання необхідності втручання держави в економіку. Тому, головною інституціональною проблемою української економічної системи стала стійка тенденція концентрації економічної влади і власності на засоби

виробництва в руках вузького кола фізичних осіб, що принесло цілком явну загрозу принципам функціонування ринкової економіки. Це, відповідно, негативно вплинуло на внутрішньо-національну вільну конкуренцію і загальмувало інноваційний розвиток та підірвало економічні основи демократичної держави, що створило економічний фундамент для встановлення авторитарних олігархічних форм правління. Звідси висновок, що держава зберігала та зберігає адміністративний нагляд і всіляку регламентацію підприємництва в Україні.

Серед інших основних чинників, що перешкоджають розгортанню малого та середнього підприємництва в Україні, виокремимо: надмірний податковий тиск; слабку стартову матеріально-технічну базу; низьку продуктивність праці; відсутність досвіду і знань у тих, хто розпочинає власний бізнес; нерозвиненість інфраструктури, необхідної для підтримки та розвитку малого підприємництва; недостатня інформативна база щодо потенційних партнерів і конкурентів тощо. А головними своїми проблемами підприємці вважають – недосконалу законодавчу базу, хабарництво та систему оподаткування.

Серед головних причин упущень при формуванні інститутів “другого порядку”, зокрема конкуренції, в Україні було виявлено: нерівні умови для суб’єктів підприємництва; складні взаємини влади і бізнесу; непрозорість процесів прийняття рішень; недостатність і суперечливість інституційного забезпечення підприємницької діяльності; слабкість механізмів державного захисту і контролю за дотриманням ділових угод; нерозвиненість громадянського суспільства загалом. Усе це утруднювало розвиток характерних, конструктивних (конкурентних) засад підприємницької діяльності [13]. Зокрема такі базові інститути, як приватна власність і конкуренція, не завжди виконували належні їм функції в економіці через відсутність механізму їх захисту, зокрема у судах. Лише 14% керівників підприємств вважає, що судова система захищатиме їхні інтереси [14]. Неефективність судової системи стимулювала порушення законів, що конституювали приватну власність, конкуренцію та інші базові інститути.

Щодо становлення інституту приватної власності та його динамічного формату – приватизації, то зазначимо, що вона здійснювалася здебільшого неконкурентними способами. У результаті в країні утворився прошарок “неефективних” власників, які у своїй господарській діяльності часто керувалися та керуються неформальними правилами поведінки, що гальмує розвиток ринкових відносин, зокрема й інституту конкуренції. І хоча, не зважаючи на те, що у 2004 році у приватній формі власності працювало вже 92,5% промислових підприємств [15] (зараз цифра наближується до 96%), при формуванні інституту приватної власності, були певні суттєві упущення.

Що стосується податкової політики, то в Україні вона ще не стала стабільним чинником активізації підприємництва. Чинна система оподаткування має низку вад: нестабільність податкового законодавства, велика кількість податків, складний механізм їх адміністрування. Не зайняли належного місця і не стали надійним джерелом фінансування суб’єктів підприємницької діяльності і небанківські фінансові установи в Україні. У структурі кредитного портфеля підприємництво не займає навіть 50% [16].

Відсутність розвинутої системи іпотеки, застави землі та іншого майна, а також вимоги ліквідної застави і високі кредитні ставки не сприяють розвитку кредитування

суб'єктів підприємництва кредитними спілками. Все це “штовхає” підприємництво “у тінь”, і стримує його розвиток.

Серед причин, що перешкоджають розвиткові об'єднань підприємців, є недовіра підприємців до таких об'єднань; протистояння місцевих органів влади; слабкий взаємозв'язок підприємництва, особливо малого, з інститутами політичної системи; ілюзії щодо можливості вижити в ринкових умовах поодиночі; недостатність коштів на утримання таких об'єднань та ін.

Таким чином економічні реформи в Україні призвели до створення внутрішньо суперечливої і не привабливої за функціональністю інституціональної структури [17]. Це підтверджується міжнародним рейтингом України у розрізі складових конкурентоспроможності, якості інститутів, за яким вона знаходиться вже кілька років (з 2007 р.) в останній двадцятці (153 місце з 183 у 2012 р.) [18]. Відповідно, що і не викликає сумнівів, ключ до вирішення проблеми лежить не у напрямі додаткових ресурсів (грошових, трудових або матеріальних), а в створенні та становленні інститутів, що забезпечують стійке функціонування і зростання господарства.

Все це дає змогу зробити *висновок*, що в Україні ж проблеми середнього і малого підприємництва часто мають другорядне значення і розглядаються поза контекстом інституціональної забезпеченості. Як результат – ця проблема набуває фрагментарного, а не системного характеру. Ринкова трансформація економіки України розпочалася без належного інституціонального забезпечення і держава не виявила чіткої зацікавленості щодо створення сприятливих умов підприємницької діяльності із урахуванням національних інтересів. Незважаючи на декларації щодо сприяння розвиткові підприємництва, в Україні створено громіздке і запутане законодавство; невідлагоджена система захисту прав власності і конкуренції; обтяжливою є податкова система, зокрема непрозоре адміністрування податків і тягар соціальних платежів; обмежені умови кредитування.

Отже, адаптація України до ринкових принципів господарювання успішно може пройти лише шляхом побудови інституціональної структури, що робить ринкове господарство можливим. Державна політика повинна забезпечувати адаптацію суспільства до змін і готувати умови для ухвалення відповідальних рішень всередині країни. Однак, інститут держави, практично на всіх ключових полях не проявляє конструктиву у забезпеченні можливості розвитку малого та середнього підприємництва. Відповідно, з цих причин українське суспільство “заштовхнуто” у певне русло, з якого потім важко вийти конструктом неефективно діючих інститутів, в яких зацікавлена держава, декларуючи про розвиток інститутів ринку, а не стимулюючи його.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, “отношенческая” контракция / О. И. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.
2. Іващенко О. Новий інституціоналізм в економічній соціології: теоретичні підвалини дослідницьких можливостей / О. Іващенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 60–70.

3. *Чернецький Ю.* Концептуальні напрацювання “нової економічної соціології” / Ю. Чернецький // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 1. – С 51–62.
4. *Макеев С.* Соціальні інститути: класичні тлумачення й сучасні підходи до вивчення / С. Макеев // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №4. – С. 5–20.
5. *Норт Д. С.* Інститути, ідеологія і ефективність економіки / Д. С. Норт // От плана к рынку: будущее постсоциалистических республик ; [пер. с англ. ; под ред. Б. С. Пинскера ; сост. Л. И. Пияшева и Дж.Дорн]. – М., 1993. – 307 с.
6. *Белов В.* Задача – реформирование институтов власти / В. Белов // Независимая газета. – 2000. – 23 февраля. – С. 25.
7. *Флигстин Н.* Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений / Н. Флигстин // Экономическая социология. – 2001. – Т. 2. – № 4. – С. 28–55.
8. *Жаліло Я.* Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія / Я. Жаліло / К. : НІСД, 2003. – 368 с.
9. Національна доповідь Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні. – К., 2009.
10. *Головаха Е.* Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: от перестройки до “оранжевой революции” / Е. Головаха, Н. Паніна // Социология: теори, методы маркетинг. К., 2006. – №3. – С. 32–51.
11. *Куценко О.* О некоторых социоструктурных последствиях институциональных изменений в украинском обществе / О. Куценко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. – № 2.
12. *Мюрдаль Г.* Сучасні проблеми “третього світу” / Г. Мюрдаль. – М., 1972.
13. *Коротенко Н. П.* Проблеми розвитку підприємництва в Україні / Коротенко Н. П. // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 4. – С. 96–103.
14. Бізнес-середовище в Україні. Проект “Дослідження підприємницької діяльності в Україні”. За сприяння Міністерства закордонних справ Королівства Норвегії. – К. : Міжнародна Фінансова Корпорація, 2004.
15. Малі і середні підприємства України: показники діяльності та стратегії розвитку // Пріоритети. – 2005. – № 3–4. – С. 35–45.
16. *Райта Ю. В.* Формування інституційного середовища підприємницької діяльності в Україні : автреф дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Ю. В. Райта ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2006.
17. *Гриценко Е. А.* Качество институтов: методологические подходы к исследованию / Е. А. Гриценко // Научные труды ДонНТУ. Серия: Экономическая. – Вып. 34-1(138).
18. *Зануда А.* Украина как место для бизнеса: между Намибией и Боливией / А. Зануда // Украинская правда. – 2012. – 8 квітня.

*Стаття надійшла до редколегії 18.02.2013
Прийнята до друку 22.03.2013*

**THE TRANSFORMATION PROCESSES OF MARKET ENTERPRISE
SPHERE OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY
ARE IN THE CONTEXT OF NEOINSTITUTIONAL
RESEARCH FIELD**

Ye. V. Siryj

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Volodymyrs'ka Str. 60, Kyiv, Ukraine, 01033,
socio1@mail.ru*

In material a complex question is examined in relation to possibility of application of principles of neoinstitutional approach as metamethodological mean in the study of aspects of development of the market-enterprise system as a transformation component of modern Ukrainian society.

Key words: public transformations, neoinstitutionalism, theoretical bases, market-enterprise system, institutes, economic reforms.

**ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ
РЫНОЧНО-ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СФЕРЫ
СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА В КОНТЕКСТЕ
НЕОИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ПОЛЯ**

Е. В. Серый

*Национальный университет имени Тараса Шевченка,
ул. Владимирская 60, г. Киев, Украина, 01033,
socio1@mail.ru*

В материале рассматривается комплексный вопрос относительно возможности применения принципов неинституционального подхода как метаметодологического средства в изучении аспектов развития рыночно-предпринимательской системы как трансформационного компонента современного украинского социума.

Ключевые слова: общественные трансформации, неинституционализм, теоретические основания, рыночно-предпринимательская система, институты, экономические реформы.